

РЕЦЕПЦІЯ «КНИГИ ПЕРЕМІН» РОСІЙСЬКИМИ КИТАЄЗНАВЦЯМИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ¹

Статтю присвячено проблемам вивчення та інтерпретації російськими китаєзнавцями кінця ХХ та початку ХХІ ст. «Книги перемін» («І цзіну») – одного з основоположних текстів китайської традиційної культури.

Вивчення російськими китаєзнавцями китайського канонічного тексту «Книги перемін» («І цзіну») – однієї з основ китайської традиційної культури має досить давню і плідну історію. Одним із найкращих перекладів «Книги перемін» та європейських досліджень про цей канонічний текст ХХ ст. визнано працю саме російського вченого Ю. К. Щуцького «Китайська класична “Книга перемін”» [1]. І на сучасному етапі науковий інтерес до «Книги перемін» серед російських вчених не згасає. З’являються нові дослідження та переклади, майже на кожній сходознавчій конференції іцзіністична тематика посідає чільне місце. Загалом, на пострадянському просторі наукову розробку проблем, пов’язаних з «Книгою перемін» («І цзіном»), здійснюють лише російські вчені. Тому ознайомлення з російським досвідом може бути корисним як для українських китаєзнавців, так і для всіх, хто цікавиться китайською традиційною культурою.

На наш погляд, уваги заслуговують ті концепції російських дослідників щодо «Книги перемін», які розглядають цей канонічний текст як основу китайської логіки та як один з китайських календарів.

Автором логічної теорії є Андрій Андрійович Крушинський – співробітник Інституту сходознавства РАН. За фахом він історик-китаєзнавець, закінчив Інститут країн Азії та Африки при Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова та має ступінь кандидата історичних наук. З 1983 р., після захисту дисертації, А. А. Крушинський працює на науковій роботі в Інституті сходознавства Академії наук СРСР (з 1991 р. – Інститут сходознавства Російської академії наук) [2]. Тема його кандидатської дисертації – «Соціально-філософські погляди Янь Фу (1854–1921) та їхні інтерпретації в КНР». Постаць перекладача, суспільного діяча та ідеолога реформаторства Янь Фу привернула увагу

А. А. Крушинського тим, що саме Янь Фу вперше ознайомив китайських читачів із твором Д. С. Мілля «Система логіки сил логістичної та індуктивної» і вважав, що традиційна китайська наука використовувала дедуктивні висновки та вибудовувала їх правильно, але вихідні умови цих висновків базувалися переважно на забобонах.

Доповідь А. А. Крушинського «Накресленість давньокитайської логіки», яка прозвучала на XXIV науковій конференції «Суспільство та держава в Китаї» 1993 року, висвітлювала історіографічний план дослідження теми існування логіки в Китаї [3]. Доповідь на XXV конференції «Суспільство і держава в Китаї» 1994 року А. А. Крушинський присвятив конкретному розгляду схеми *сань у* – «трьох матеріалів», яка, на його думку, має дедуктивну природу та гексаграмну, тобто іцзіністичну, основу [4]. На конференції «Суспільство і держава в Китаї» 1996 року дослідник повідомляв, що числа, арифметичні відношення й операції виконують в іцзіністиці ту саму функцію, що і класи (множини) з відповідними операціями в європейській логіці (як у традиційній, так і в математичній). Доповідач доводив, що використані в іцзіністиці елементарні теоретико-числові факти (парність-непарність, просте додавання і множення) виконували і логічну роль, будучи математично-логічним забезпеченням давньокитайської науки та культури [5]. Ще одна доповідь А. А. Крушинського прозвучала на V Всеросійській науковій конференції «Філософія Східноазійського регіону (Китай, Японія, Корея) та сучасна цивілізація» в Інституті Далекого Сходу РАН 1999 року [6]. Доповідач наголосив, що всупереч уявленню про відсутність формальної логіки у Стародавньому Китаї давньокитайська класика має багато прикладів формально-логічних побудов, а «Книга перемін» є кодифікацією відповідних формально-логічних теорій у їхньо-

¹ Доповідь на науковій конференції «Теорія та історія культури» (22–24 січня 2008 р.), яка проводилась у рамках Днів науки НАУКМА.

му взаємозв'язку. А. А. Крушинський зробив деякі уточнення щодо терміна «формальна логіка». Він вважає, що в контексті китайської філософії варто говорити не про формальну логіку у буквальному значенні цього слова, а про «судження за аналогією», засновані на бінарних опозиціях, що є основою китайського класифікаціонізму. Водночас, на думку доповідача, не можна не звернути увагу на суттєву математичність китайського класифікаціонізму, тобто існування жорстких математичних структур, які керують судженнями нібито за аналогією. Саме ця математична структурованість давньокитайської думки дає можливість стверджувати про наявність формальних дедуктивних схем у давньокитайській аргументації, кваліфікувати «Книгу перемін» (головне джерело класифікаційних схем) як теорію такої дедукції. Саме 1999 року було надруковано дослідження А. А. Крушинського про логіку в «Книзі перемін» – «Логіка “І цзін”»: дедукція у Стародавньому Китаї» [7]. Редактором книги став видатний російський логік В. О. Смирнов, адже саме у цього вченого А. А. Крушинський разом з іншими студентами-логіками Московського державного університету вивчав методи сучасного логічного аналізу. [8]. Одним із безумовних здобутків В. О. Смирнова було переконливе доведення того, що не існує двох логік: математичної та філософської, але існує лише одна наукова логіка [9]. Монографія А. А. Крушинського викликала схвальні відгуки професійних логіків [10] та досить жорстку критику колеги-китаєзнавця А. І. Кобзева, прихильника нумерологічної концепції, яка заперечує будь-яке існування формальної логіки в філософській думці Стародавнього Китаю [11]. Дослідження Крушинського є цікавою спробою заперечити традиційну для російського китаєзнавства відмову від розгляду існування логіки в Китаї, яку проголосив академік Алексєєв [12]. Праця Крушинського є міждисциплінарним дослідженням, що поєднує логіку та філософію і є досить перспективним для гуманітарних дисциплін. Але дослідник заглибився в логічні дослідження, і його книгу без ґрунтовної логічної підготовки (ознайомлення з онтологією Лесневського) досить складно прочитати і осмислити.

Іншою теорією, що була висвітлена на російських китаєзнавчих конференціях, є календарна теорія Карини Іванівни Голигіної – доктора філологічних наук, провідного наукового співробітника Інституту сходознавства РАН. Її доповідь на конференції «Суспільство і держава в Китаї» 1996 року присвячено жрецькому календарю та «Книзі перемін». Дослідниця інтерпретувала «Книгу перемін» на основі ранніх записів календарного характеру, стародавніх календарів, які і зараз побутують на півночі Китаю,

тобто використовуючи етнографічний матеріал, К. І. Голигіна зробила висновок про те, що «Книга перемін» є обрядовим календарем, порівняно пізнім за часом виникнення [13]. Результати своїх подальших досліджень К. І. Голигіна представила на XXVIII науковій конференції «Суспільство і держава в Китаї» 1998 року. У доповіді «Календарна система Стародавнього Китаю та “Книга перемін” (“Чжоу і”, “І цзін”») вона кваліфікувала канонічну «Книгу перемін» як астрологічний обрядовий календар. Також доповідач висунула тезу про те, що параметри національного світу китайців були значною мірою визначені обрядовим календарем і тією концепцією часу, що була в ньому закладена. К. І. Голигіна доходить висновку, що в «Книзі перемін» є астрономічна база і в цьому канонічному тексті згадуються не лише зодіакальні знаки, а й сузір'я Бей Доу – Північний Ківш (що відповідає російській назві Велика Ведмедиця та українській – Великий Віз). На думку дослідниці, це сузір'я фігурує під псевдонімом «благородного мужа» (*цзюньцзи*). К. І. Голигіна також розтлумачила такі терміни «Книги перемін», як *тайцзи*, *чжоу*, *ін*, *ян*, і провела паралель між «Книгою перемін» та іншою аналогічною, на її думку, пам'яткою жрецької культури Стародавнього Китаю – календарем «Великий цикл Жовтого імператора» з твору «Чунь-цю хе-чен-ту» («Справжнє зведення зображень Весен та Осеней») династії Хань [14]. Календарно-астрономічне тлумачення «Книги перемін» можемо зустріти у дослідженні відомого французького китаєзнавця Марселя Гране «Китайське мислення» 1936 року [15]. Але французький дослідник лише вказує, що на формування ідеї про *ін*/*ян* вплинули спостереження за ритмами природних циклів. Справді, ритмічність та циклічність побудови основного тексту «Книги перемін» може породжувати аналогію з календарною системою, однак автор теорії не звернув увагу на один, на нашу думку, важливий момент: у жодних історичних джерелах не вказано про традиційне використання «Книги перемін» як календаря.

Кінець XX – початок XXI ст. ознаменувався в російському китаєзнавстві не лише новими працями та концепціями розгляду цього канонічного тексту, а й новими перекладами. Було здійснено три нових переклади «Книги перемін» російською мовою. Важливо, що перекладачі працювали і над основним текстом канону, і над канонічними коментарями. Оскільки проаналізувати переклади з філологічної точки зору ми не можемо, розглянемо праці самих перекладачів і певні особливості їхньої роботи, адже вони займалися не тільки перекладацькою діяльністю, а й різноманітними дослідженнями, які

мали пряме відношення до тематики «Книги перемін».

Переклад основного тексту і канонічних коментарів «Книги перемін», який здійснив В. М. Яковлев, вийшов друком 1998 року [16]. Цю книгу, що стала першим повним перекладом «Книги перемін» російською мовою, було видано за підтримки Російського гуманітарного наукового фонду. В. М. Яковлев також є перекладачем важливої для історії вивчення «Книги перемін» в Європі роботи Г. В. Лейбніца «Роздуми про релігію та філософію в Китаї. Лист про китайську філософію Ніколаю Ремону» [17] та ґрунтовної вступної статті до цього перекладу [18]. До свого перекладу «Книги перемін» В. М. Яковлев додав також велику передмову – вступ до іціністики та історії вивчення «Книги перемін».

Перекладач дотримується традиційних китайських поглядів на авторство основного тексту і тексту коментарів «Книги перемін». Перекладаючи канонічні коментарі, він подає не транслітерацію китайських назв, а російські еквіваленти, а до назв коментарів «Туань чжуань», «Да сян чжуань» та «Сяо сян чжуань» додає ім'я Конфуція і в перекладі подає відповідно «Коментар Конфуція до символів», «Коментар Конфуція до образів в гексаграмах», «Коментар Конфуція до символів рисок». У додатках до перекладу В. М. Яковлев вміщує власні примітки, предметний покажчик до «Книги перемін» (основного тексту і коментарів), імена та географічні назви, що зустрічаються в тексті, а також список цитат з основного тексту «Книги перемін», які зустрічаються в «Сі ци чжауні». Такий довідковий матеріал допомагає докладніше ознайомитися з важливою пам'яткою китайської думки.

Переклад «Книги перемін» Броніслава Виногородського (основного тексту і тексту канонічних коментарів) було видано 1999 року під назвою «І цзін – Чжоу і. Система Перемін – Циклічні Переміни» [19]. Броніслава Виногородського вважають російським синологом, хоча певна частина його життя та дослідницької роботи були пов'язані з Україною та безпосередньо з Києвом. Але в офіційній біографії, розміщеній на персональному сайті Б. Виногородського [20], такої інформації не подано. З цієї автобіографії довідуємося, що дослідник навчався на відділенні китайської мови східного факультету Далекосхідного університету, після закінчення вищого навчального закладу перекладав тексти різної тематики, зацікавився «Книгою перемін» і почав вивчати традиційну китайську медицину, перекладати основоположні тексти з китайської медицини, даоських практик, календарних систем та адаптувати до сучасного розуміння

даоську концепцію довголіття. В автобіографії Б. Виногородський зазначає, що досить часто відвідує Китай, використовує «Книгу перемін» для передбачення майбутнього та на практиці застосовує даоські ідеї продовження життя. Також Б. Виногородський відомий як досить успішний підприємець і засновник Клубу чайної культури (1997), Інституту соціальних технологій та Фонду екології соціальної культури, до складу якого входять видавництво «Гермітаж-Прес», Чайний клуб «ІСТ», центр фен-шуй. Окрім цього, Б. Виногородський активно пропагує свою діяльність у всесвітній електронній мережі, розміщуючи на своєму сайті як власні переклади, статті, так й інформацію про видані ним книги, фото його колекції китайського мистецтва тощо. 2004 року у видавництві «Гермітаж-Прес» вийшла друком книга цього китаєзнавця «Даоські ворожіння. Книга Перемін», в якій було вміщено коротку характеристику значень символів і варіанти інтерпретації результатів ворожіння, наближені до сучасних ситуацій та розуміння сучасного російського читача. Ще в київський період своєї діяльності Б. Виногородський звертався до тематики ворожіння на «Книзі перемін», перекладаючи трактат сунського іцініста Шао Юна (Шао Кандзе (XII ст.)) «Числа перетворень сливи мей-хуа». Цей переклад під назвою «Числа перетворень дикої сливи мей-хуа» було видано 1993 року в Києві як перший том «Антології давньокитайської езотерики: астрологія, ворожильні практики, медицина» [21]. Отже, видання Б. Виногородського відповідають переважно мантичному використанню «Книги перемін» на практиці та, звичайно ж, інтересам самого перекладача. Він є водночас і видавцем, тому враховує інтереси не лише вузького кола дослідників-китаєзнавців, а й широкого загалу читачів, які цікавляться не теоретичними викладами про «Книгу перемін», а практичним її використанням у сучасному житті і хочуть ознайомитися з класичними іціністичними текстами.

Ще один перекладач «Книги перемін» (основного тексту і канонічних коментарів) – Володимир Євстигнійович Єремєєв, доцент кафедри історії науки Російського державного гуманітарного університету. Цей дослідник є досить плідним автором [22], праці якого присвячені в основному інтерпретації «Книги перемін». Першою з цих праць виділимо монографію «Креслення антропокосмосу» [23]. Основна тема книги – антропокосмологія. Автор визначає її як єдину науку майбутнього, в якій принцип взаємопов'язаності людини і космосу буде відправним. Основу цієї науки В. Є. Єремєєв вбачає в усіх стародавніх філософських і натурфілософських ученнях. Варто також зазначити, що

дослідник спирається на вчення містика початку XX ст. Г. І. Гюрджієва – його «еннеаграмі», що є своєрідною методикою, одним з головних принципів якої є зіставлення схем взаємовідношень тих чи інших понять системи знань. В. Є. Єремєєв є автором навчального спецкурсу «Символіка “Книги перемін”» в Російському державному гуманітарному університеті. Тематика цього спецкурсу, присвяченого авторському викладанню основ символічної системи «Книги перемін», передбачає вивчення таких питань: дослідження «Книги перемін» західними вченими, зокрема Р. Вільгельмом, Ю. К. Щуцьким, К. Г. Юнгом; історичні умови появи «Книги перемін»; філософські категорії, закладені в цьому каноні; проблема арифмосеміотики «Книги перемін»; семантика символів арифмосеміотики; стрій китайської душі та символіка «Книги перемін» [24]. Термін «арифмосеміотика» у В. Є. Єремєєва є одним з основних для аналізу «Книги перемін». І саме безпосередньо про «Книгу перемін» та цю характеристику написано ще одну монографію – «Арифмосеміотика “Книги перемін”» [25]. Поняття арифмосеміотики наявне у ще одній монографії автора – «Символи і числа “Книги перемін”» [26]. Арифмосеміотика – це власний термін В. Є. Єремєєва. У вступі до монографії «Символи і числа “Книги перемін”» автор зазначає, що специфікою ідзіністичної системи є символізація, математизована особливим чином, те, що, на його думку, можна назвати «арифмосеміотикою» – вченням про знакові системи з арифметичним (математичним) компонентом. Точного визначення власного терміна «арифмосеміотика» В. Є. Єремєєв не подає, а пропонує розглянути його значення в контексті самого дослідження, тому наполягає, щоб його книгу читали від початку до кінця послідовно, адже вибіркоче читання розділів може призвести до нерозуміння системи викладу автора. Загалом, за мету монографії «Символи і числа “Книги перемін”» науковець ставить реконструкцію арифмосеміотики, що, на його думку, дасть змогу від-

крити сенс «Книги перемін», який був не лише невідомий у Європі, а й забутий в самому Китаї. Книга складається з трьох частин, перші дві з яких є власне дослідженням, а третя – перекладом «Книги перемін» (основного тексту та канонічних коментарів). У першій частині дослідник розглядає категорії «Книги перемін»: триграми, гексаграми, стихії, а також реалізацію цієї символіки в китайській музичній системі, астрономії та медицині. Другу частину монографії присвячено аналізу семантики триграм, гексаграм, стихіям, пневмам та меридіанам, розумінню простору і часу, розглянуто також питання про триграмну психосеміотику, теорію емоцій і стрій душі.

Жодної рецензії чи відгуку на нові переклади та дослідження «Книги перемін» російськими китаєзнавцями не було, хоча ці праці, на нашу думку, заслуговують на аналіз і з точки зору підходів авторів, і з точки зору розгляду їхніх перекладів.

Усі розглянуті у цій статті дослідження та переклади засвідчують, що інтерес до «Книги перемін» у російських дослідників не зник і навіть якщо вже існує багато робіт, присвячених ідзіністичній тематиці, а також усталені переклади цього канону, у них виникає потреба і бажання ще раз звертатися до цього тексту і наново створювати переклади, що відповідає сучасній європейській тенденції. Нині російські китаєзнавці працюють над висунанням концепцій, які мають на меті нарешті розкрити прихований зміст «Книги перемін», і такі спроби постійно повторюються. Дослідники ґрунтовно вводять «Книгу перемін» у культурний контекст, але не вдаються до текстологічних досліджень, філософського осмислення цього канонічного тексту та величезної коментаторської традиції щодо нього. Отже, існує ще досить велике поле для досліджень саме коментаторської традиції на «Книгу перемін», її виникнення, функціонування в культурі, без чого досить складно уявити традиційну китайську культуру.

1. Щуцкий Ю. К. Китайская классическая «Книга перемен» / Ю. К. Щуцкий. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1960. – 424 с.
2. Крушинский А. А. // Китайская философия : энциклопедический словарь / Ред. М. Л. Титаренко. – М. : РАН. Институт Дальнего Востока, 1994. – С. 155.
3. Крушинский А. А. Общество и государство в Китае: традиционные проблемы в новом ракурсе (Размышления до и после юбилея) / А. А. Крушинский, А. Н. Хохлов // Восток (Oriens). – 1996. – № 1. – С. 129.
4. Там само. – С. 133.
5. Там само. – С. 135.
6. Главева Д. Г. Философия Восточноазиатского региона и современная цивилизация / Д. Г. Главева // Восток (Oriens). – 1999. – № 5. – С. 152.

7. Крушинский А. А. Логика «И цзина»: дедукция в древнем Китае / А. А. Крушинский. – М. : Восточная лит., 1999. – 176 с.
8. Карпенко А. С. [Рец. на:] А. А. Крушинский. Логика «И цзина»: дедукция в древнем Китае. – М. : Восточная лит., 1999. – 176 с. // Восток. – 2000. – № 5. – С. 198.
9. Див.: <http://www.logic.ru/Russian/VSmirnov/vas.html>.
10. Карпенко А. С. Вказ. праця. – С. 196–198; Герасимова И. А. [Рец. на:] Логика «И цзина»: дедукция в древнем Китае. – М. : Восточная лит., 1999. – 176 с. / И. А. Герасимова // Вопросы философии. – 2001. – № 5. – С. 187–189.
11. Кобзев А. И. Китайская логика и русская кабаалистика / А. И. Кобзев // Восток. – 2000. – № 5. – С. 189–195. – Рец. на кн.: Логика «И цзина»: дедукция в древнем Китае / А. А. Крушинский. – М. : Восточная лит., 1999. – 176 с.

12. Алексеев В. М. Рецензия : Hu Shih, prof. of philosophy at the National University of Peking. – The Development of the Logical Method in Ancient China (Сянь Цинь Минсюэ Ши). The Oriental Book C. Shanghai, 1922. Развитие логического метода в Древнем Китае // Алексеев В. М. Наука о Востоке. Статьи и документы. – М. : Главная редакция восточной литературы, 1982. – С. 355–364.
13. Крушинский А. А. Общество и государство в Китае: традиционные проблемы в новом ракурсе (Размышления до и после юбилея) / А. А. Крушинский, А. Н. Хохлов // Восток (Oriens). – 1996. – № 1. – С. 136.
14. Пивоварова М. А. Общество и государство в Китае / М. А. Пивоварова, А. Н. Хохлов // Восток (Oriens). – 1998. – № 4. – С. 152.
15. Granet Marcel. Chinesische Danken – Inhalt, Form, Charakter / Marcel Granet. – München : Piper C°, 1971. – 405 S.
16. И цзин. «Книга перемен» и её канонические комментарии / пер. с кит., предисл. и примеч. В. М. Яковлева. – М. : Янус, 1998. – 267 с.
17. Лейбниц Г. В. Рассуждения о религии и философии в Китае. Письмо о китайской философии Николаю Ремону / Г. В. Лейбниц ; пер. с нем. В. М. Яковлева // Вопросы философии. – 1999. – № 12. – С. 84–140.
18. Яковлев В. М. Предисловие к публикации / В. М. Яковлев // Вопросы философии. – 1999. – № 12. – С. 75–84.
19. Див.: <http://www.bronislav.ru/translate.php>.
20. Див.: <http://www.bronislav.ru>.
21. Антология древнекитайской эзотерики: астрология, гадательные практики, медицина. Т. 1 : Числа превращений дикой сливы мей-хуа / сост. Б. Виноградский. – К. : Airland, 1993. – 214 с.
22. Список публикаций В. Е. Еремеева можно найти на сайтах: <http://science.rsuh.ru/eremeev.htm> ; <http://eremeev.by.ru>.
23. Еремеев В. Е. Чертеж антропокосмоса : в 2 т. / В. Е. Еремеев. – М. : АСМ, 1993. – 380 с. ; Еремеев В. Е. Чертеж антропокосмоса / В. Е. Еремеев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : АСМ, 1993. – 384 с.
24. Див.: <http://science.rsuh.ru/eremeev/tri/program/sym.htm>.
25. Еремеев В. Е. Арифмосемиотика «Книги перемен» / В. Е. Еремеев. – М. : Спутник+, 2001. – 152 с.
26. Еремеев В. Е. Символы и числа «Книги перемен» / В. Е. Еремеев. – М. : АСМ, 2002. – 400 с. ; Еремеев В. Е. Символы и числа «Книги перемен» / В. Е. Еремеев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Ладомир, 2005. – 600 с. ; Еремеев В. Е. Символы и числа «Книги перемен» / В. Е. Еремеев. – Режим доступа : <http://eremeev.by.ru/tri/symbol.htm>. – Назва з екрана.

Yu. Zynoviiva

**THE RECEPTION OF “THE BOOK OF CHANGE”
BY RUSSIAN SINOLOGIST
(THE END OF THE XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)**

The article is devoted to several Russian contemporary conceptions and translations of one of the basic texts of the Chinese classical culture “The Book of Change”.